

УДК 346.2(477)

Л.О. ПЕРЕВЕРЗЄВА, Інститут економіко-правових досліджень НАН України

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДОЧІРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: суб'єкти господарювання, дочірні підприємства, види дочірніх підприємств, правовий статус

Однією з організаційно-правових форм господарювання в Україні є дочірні підприємства. Виникнення цієї організаційно-правової форми у сучасній економіці пов'язане з необхідністю законодавчого врегулювання відносин залежності між підприємствами, яка на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва у зв'язку з процесами концентрації капіталу набула надзвичайного поширення. За словами зарубіжного правознавця М. Despax, «кричуща різниця між юридичними формами та їхньою економічною сутністю стала іноді обернутися і проти інтересів інших капіталістів, а також самої буржуазної держави, саме ці причини змусили судову практику й законодавця усе частіше враховувати фактичну залежність однієї компанії від іншої» (цит. за [1, с.156]). Нагальною стала потреба розробки засобів захисту інтересів більш слабких учасників господарського обороту та учасників господарських відносин з ними, якими, зокрема, є дочірні підприємства, що знаходяться у відносинах вирішальної залежності від контролюючого підприємства (підприємств). Цим питанням присвячена низка норм у Господарському кодексі України, Законі України «Про господарські товариства» 19.09.1991 р., Законі України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. та Законі України «Про холдингові компанії» від 15.03.2006 р. та деяких інших нормативних актах, однак вони неповні, суперечливі та не мають достатньої визначеності. Натомість практика свідчить про необхідність більш ретельної законодавчої розро-

бки організаційно-правової форми дочірнього підприємства, і зокрема з урахуванням його видів. Недостатня законодавча визначеність правового статусу дочірніх підприємств вимагає їх більш глибокої теоретичної розробки. Окремі аспекти цього питання досліджувалися в наукових працях О. Окунєва [2], В. Пескова [3], І. Аксьонова [4], О. Вінник [5], Ж. Чевичалової [6] та ін. Однак наукові розробки щодо правового статусу дочірнього підприємства потребують подальшого розвитку.

В Україні діють дуже різноманітні дочірні підприємства. Їх можна класифікувати за різними критеріями: за галузями господарювання (виробництво, торгівля, фінансове посередництво, природокористування і т. ін.), за метою діяльності (створені комерційними або неприбутковими організаціями – для задоволення власних потреб), залежно від кількості працюючих та валового доходу від реалізації продукції за рік (великі, середні та малі), за формою власності (державні, комунальні, приватні, колективної власності, засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності)), за належністю капіталу вітчизняним чи іноземним інвесторам (підконтрольні українським або іноземним організаціям), залежно від порядку визнання державою факту контролю (дочірні підприємства, що визнаються такими безпосередньо законом, і дочірні підприємства, що визнаються такими уповноваженими державними органами) тощо.

Однак найбільш актуальне питання забезпечення свободи господарської діяльності, яка гарантована Конституцією України для будь-яких видів дочірніх підприємств, у тому числі дочірніх, майже не зачіпається дослідниками. Натомість практика свідчить, що саме цей критерій вимагає першочергової уваги при розгляді питання класифікації дочірніх підприємств. З цього приводу існує відповідний зарубіжний досвід, який може бути використаний для вдосконалення українського законодавства.

Метою статті є визначення напрямів вдосконалення правового статусу дочірніх підп-

приємств шляхом розробки додаткових положень щодо тих видів дочірніх підприємств, які вимагають доопрацювання, а також пропозицій щодо класифікації їх за новими критеріями.

Основною класифікацією дочірніх підприємств за чинним законодавством є їх поділ на унітарні та корпоративні. В основу цього поділу покладена така ознака, як спосіб утворення та формування статутного фонду.

Унітарні підприємства відповідно до ст.63 ГК України створюються одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не розподілений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через призначеного ними керівника керує підприємством і формує його трудовий колектив на основі трудового найму, вирішує питання реорганізації і ліквідації підприємства. Унітарними згідно цієї статті є державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійних організацій, або на приватній власності засновника.

У наведеному формулюванні знайшли відображення лише унітарні дочірні підприємства, засновані на приватній власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. Отже, не враховано існування унітарних дочірніх підприємств, заснованих підприємствами колективної власності.

Окрім того, унітарними є дочірні підприємства, створені одним господарським товариством на підставі ст.9 Закону України «Про господарські товариства», яка продовжує діяти (такі підприємства часто створювалися у 90-ті роки і пізніше продовжують діяти і нині). Такі підприємства слід визнати підприємствами господарських товариств, або підприємствами, заснованими на колективній власності.

На основі вищевикладеного може бути сформульована наступна пропозиція: необхідно відобразити у переліку унітарних підприємств, наведеному у п.4 ст.63, не враховані унітарні дочірні підприємства виробничих кооперативів та господарських товариств, для

чого пропонується внести доповнення до п.4 ст.63 ГК України та викласти друге речення цього пункту в такій редакції: «Унітарними згідно цієї статті є державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійних організацій, або на приватній чи колективній власності засновника, у т.ч. суб'єкта господарювання – юридичної особи»¹.

Розмежування унітарних та корпоративних підприємств викликає певні труднощі, пов'язані з тим, що основною відмінною ознакою у визначеннях вважається утворення одним, у першому випадку, або, як правило, двома або більше засновниками, у другому. Труднощі обумовлені саме тим, що корпоративне підприємство також може бути утворене одним засновником. У цьому випадку стирається головна відмінність між унітарним і корпоративним підприємством. Вирішити проблему можна покладенням в основу іншої відмінної ознаки, яка насправді й має місце за чинним законодавством – а визначальне значення має питання, розподілений статутний фонд на частки (паї) чи ні. З урахуванням цього пропонується викласти перше речення п.5 ст.63 наступним чином:

«Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), які виділяють необхідне для цього майно, формують відповідно до закону статутний фонд, розподілений на частки (паї), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства». (запропоновані доповнення виділено курсивом).

Окремо слід відзначити поняття корпоративного підприємства у Законі України «Про холдингові компанії» – господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компа-

¹ Запропоновані доповнення виділено курсивом.

нія. У свою чергу, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) визначається як пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства.

Таке визначення корпоративного підприємства практично повторює визначення дочірнього підприємства у ст.126 Господарського кодексу України, тому уявляється невиправданим (фактично це є визначення дочірнього, а не корпоративного підприємства).

Слід відзначити невиправданість такої практики, коли при прийнятті нових Законів не враховуються норми Господарського кодексу, у даному разі визначення корпоративного підприємства у ст.63 ГК України.

Ще один критерій класифікації – за організаційно-правовою формою.

У цьому випадку виникає питання про співвідношення понять організаційно-правової форми і правового статусу. Правовий статус є більш широким поняттям, оскільки включає в себе не тільки права та обов'язки, установлені нормами права (об'єктивні права та обов'язки), а й права та обов'язки, не заборонені законодавством та статутом. Отже, організаційно-правова форма є складовою частиною правового статусу.

Тлумачення дочірнього підприємства як окремої організаційно-правової форми підприємства дозволяє врегулювати конфлікт понять «дочірнє підприємство» та «приватне підприємство», який, на думку окремих авторів, має місце у ГК України

Натомість слід зважувати на те, що організаційно-правова форма приватного і дочірнього підприємства співвідносяться як проста і складна організаційно-правова форма. Організаційно-правова форма дочірнього підприємства здатна сполучати у собі інші організаційно-правові форми. Це означає, що до дочірнього підприємства застосовуються, як норми, передбачені законодавством безпосередньо для дочірніх підприємств, так і норми, встановлені щодо ОПФ інших видів підпри-

ємств, які використані при визначенні статусу дочірнього підприємства.

Таким чином, може бути сформульоване важливе теоретичне і прикладне положення, яке стосується взаємодії різних організаційно-правових форм у рамках організаційно-правової форми дочірнього підприємства: організаційно-правова форма дочірнього підприємства є складною формою, яка включає в себе в якості однієї із складових іншу організаційно-правову форму (приватного підприємства, одного з видів господарського товариства, одного з видів підприємств колективної власності тощо).

Отже, за організаційно-правовою формою дочірні підприємства поділяються на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, приватні підприємства, один із різновидів підприємства колективної власності тощо, тобто на підприємств будь-яких базових організаційно-правових форм, передбачених законодавством.

ЦК України передбачає можливість існування залежних підприємств тільки як акціонерних товариств, товариств з обмеженою та товариств з додатковою відповідальністю (ст.118). Натомість заборона встановлення контролю над будь-якими іншими видами підприємств вбачається недоцільною, такою, що порушує гарантовану Конституцією України (ст.42) свободу підприємницької діяльності, тим більше, що кооперація, якщо вона не порушує антимонопольного законодавства, є економічно доцільною.

Завданням законодавця є відслідковування відносин залежності, які фактично складаються між підприємствами, та їх перевірка на предмет дотримання антимонопольного законодавства, а також врегулювання з точки зору захисту інтересів залежних підприємств.

Для заборони процесів кооперації і інтеграції з підприємствами інших організаційно-правових форм, ніж акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю, немає економічних і правових підстав.

Тому пропонується зі ст.118 ЦК України пропонується виключити слова «товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство», передбачивши одночасно у ГК України, що дочірнє підприємство може використовувати будь-яку базову організаційно-правову форму підприємства, передбачену законодавством.

У зарубіжній літературі, виходячи з функціональних характеристик холдингу, розрізняють два основних види холдингу: фінансовий холдинг і управлінський холдинг [7, с.32, 34, 36–37]. У вітчизняній літературі ці два види холдингів називають чисті (фінансові) і змішані (виробничі), що уявляється більш влучним. Якщо так звані «чисті» холдинги створюються з метою володіння контрольними пакетами дочірніх підприємств, то «змішані» холдинги можуть здійснювати контроль над дочірніми підприємствами в будь-який спосіб, передбачений законодавством. Головною метою створення чистих холдингів є здійснення інвестиційної діяльності, а виробничих холдингів – контроль і управління над господарською діяльністю дочірніх підприємств [8, с.115].

Четверта директива Ради Європейського Союзу оперує поняттям «фінансова холдингова компанія» в розумінні товариства, єдиною метою діяльності якого є придбання корпоративних прав у інших суб'єктів господарювання, управління такими корпоративними правами та перетворення їх у прибуток, не залучаючись прямо або опосередковано до управління такими суб'єктами господарювання, якщо зазначене вище не загрожує порушенню їх прав як акціонерів (ч.3 ст.5).

В Україні є численні приклади існування виробничих холдингів, наприклад, ВАТ «Авдєєвський коксохімічний завод), яке є «оноком» фінансового холдингу ЗАТ «СКМ», придбало контрольні пакети акцій інших ВАТ («Шахта «Комсомолець Донбасу», «Дружковський машинобудівний завод», «Павлоградвугілля», «Краснодонвугілля») [9, с.37]. Практика існування чистих холдингів не розповсюджена.

Отже, за функціональними характеристиками холдингу може бути виокремлене дочірнє підприємство у системі фінансового холдингу і управлінського холдингу. Ця класифікація існує в економічній науці, її слід враховувати також при розробці господарсько-правових особливостей управління дочірнім підприємством.

Таким чином, слід забезпечити диференційований підхід до врегулювання правового статусу таких видів дочірніх підприємств. Для вдосконалення правового регулювання щодо статусу дочірніх підприємств доцільно запровадити додаткову класифікацію дочірніх підприємств за концепцією дочірнього підприємства:

1) залежне підприємство, яке по презумпції знаходиться у відносинах контролю-підпорядкування з контролюючим підприємством (базова концепція);

2) незалежне дочірнє підприємство, яке відмежоване від контролюючого підприємства в плані управління і відповідальності (якщо контролюючим підприємством прийнято і зареєстровано відповідне рішення). Доцільність впровадження такого виду обумовлена тим, що необхідно забезпечити гарантоване Конституцією України у рамках свободи підприємницької діяльності право контролюючому підприємству відмежувати себе від управління дочірнім підприємством і відповідальності по його боргах, тобто право працювати на засадах фінансового, а не управлінського холдингу;

3) приєднане дочірнє підприємство, яке приєднане до контролюючого підприємства в плані управління і відповідальності (якщо між контролюючим і дочірнім підприємством укладено договір приєднання і його зареєстровано у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців). Також треба забезпечити контролюючому підприємству можливість узяти на себе повну відповідальність за справи дочірнього підприємства, тобто управляти і відповідати по його боргах.

Враховання запропонованих класифікацій буде сприяти розвитку законодавства на

справедливій основі, реалізації конституційного принципу свободи підприємницької (господарської) діяльності щодо цих видів суб'єктів господарювання, а також щодо їх материнських компаній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву / М. И. Кулагин. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2004. – 363 с.
2. Окунев О. Дочірні підприємства в Україні: проблеми та перспективи / О. Окунев // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 22–24.
3. Песков В. Правові аспекти організації дочірніх підприємств / В. Песков // Право України. – 1999. – № 10. – С. 22–24.
4. Аксенов И. Два мнения по одному вопросу / И. Аксенов, О. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 11. – С. 58–60.
5. Винник О. М. Правове становище дочір-

ніх підприємств / О. М. Винник // Підприємництво, господарство і право. – 2000. – № 1. – С. 3–7.

6. Чевичалова Ж. В. Правова природа дочірнього підприємства: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Чевичалова Жанна Вячеславовна ; МОН України, Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 197 с.

7. Келлер Т. Концепции холдинга: Организационные структуры и управление / Т. Келлер. – Обнинск : ГЦИПК, 1996. – 312 с.

8. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній за законодавством України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.04 / Лукач Ірина Володимирівна ; МОН України, Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 211 с.

9. Стариченко Л. Некоторые замечания к законопроекту «О холдинговых компаниях в Украине» / Л. Стариченко // Государственный бюллетень о приватизации. – 2005. – № 5. – С. 37–38.

Переверзева Л. О. Вдосконалення правового статусу дочірніх підприємств в Україні / Л. О. Переверзева // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 246–250 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_44.pdf

Розглядаються питання класифікації дочірніх підприємств на види. Проаналізовано відповідні питання за чинним законодавством, їх стан наукового дослідження, зарубіжний досвід. Обґрунтовано пропозиції до законодавства.

***

Переверзева Л.А. Совершенствования правового статуса дочерних предприятий в Украине

Рассматриваются вопросы классификации дочерних предприятий на виды. Проанализировано соответствующие вопросы по действующему законодательству, их состояние научного исследования, зарубежный опыт. Обоснованы предложения к законодательству.

***

Pereverzeva L.A. Perfection of Legal Status Subsidiary in Ukraine

The questions of classification of the associated companies on kinds are examined in the article. The corresponding questions of current legislation are analyzed, and also their state of scientific research, foreign experience. Suggestions to the legislation are reasonable.